

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CAMPBELL, JOSEPH

Istoria și legendele Sfântului Graal: Simbol, magie și mister în miturile arthuriene/Joseph Campbell; trad. din lb. engleză: Marilena Constantinescu; ed.

și pref.: Evans Lansing Smith. - București: Herald, 2020

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-111-840-6

I. Constantinescu, Marilena (trad.)

II. Lansing Smith, Evans (ed.; pref.)

821.111

1

Coordonatorul colecției:

Gabriela Deniz

Redactor:

Alma Lafair

Corector:

Dușa Udrea-Boborel

Viziune grafică și DTP:

Ela Stoica

Joseph Campbell

ROMANCE OF THE GRAIL

THE MAGIC AND MYSTERY OF ARTHURIAN MYTH

Copyright © 2015, Joseph Campbell Foundation (jcf.org)

„Collected Works of Joseph Campbell / Robert Walter,

Executive Editor/David Kudler, Managing Editor”

Toate drepturile rezervate. Nicio parte a acestei cărți nu poate fi reprodusă sau transmisă sub nicio formă și prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv fotocopiere, înregistrare sau prin orice sistem de stocare a informației, fără permisiunea editorului. Ediție în limba română publicată de Editura Herald.
Copyright © 2020

JOSEPH CAMPBELL

ISTORIA ȘI LEGENDELE SFÂNTULUI GRAAL

Simbol, magie și mister în miturile arthuriene

Editare și prefață:

EVANS LANSING SMITH

Traducere din limba engleză:

MARILENA CONSTANTINESCU

EDITURA HERALD
București

JOSEPH CAMPBELL FOUNDATION (JCF) este o organizație fără scop lucrativ, înființată pentru a atinge următoarele obiective:

În primul rând, urmărește să prezeve, să protejeze și să continue opera de pionierat a lui Joseph Campbell. Această componentă implică așadar catalogarea și arhivarea scrierilor și înregistrărilor sale, protejarea drepturilor de proprietate intelectuală, crearea și acordarea de drepturi de autor pentru *Collected Works of Joseph Campbell* în diverse medii și difuzarea operei sale în format electronic pe site-ul Fundației (www.jcf.org).

Fundația urmărește, de asemenea, să promoveze studiul mitologiei și al religiilor comparate, acordă sprijin programelor de formare și evenimentelor destinate să promoveze aceste domenii de studiu și pune la dispoziție un forum de discuții interculturale pertinente prin intermediul www.jcf.org.

Fundația ajută persoanele private să-și îmbogățească viața printr-o serie de inițiative precum: programul JCF de afiliere pe internet, rețeaua internațională de mese rotunde organizate la nivel local ce tratează mitologia, precum și prin diverse evenimente organizate periodic pe teme de mitologie.

Pentru informații suplimentare privind activitatea lui Joseph Campbell, vă invităm să ne contactați la adresa de mai jos:

Joseph Campbell Foundation
Post Office Box 1836
New York, NY, 10026
United States of America

CUPRINS

CUPRINS	7
PREFAȚA EDITORULUI	9
MULȚUMIRI	27

PARTEA ÎNTÂI

PREMISELE ȘI CONTEXTUL POVESTIRILOR GRAALULUI

Capitolul 1	
INFLUENȚELE NEOLITICE, CELTICE, ROMANE ȘI GERMANE	31
Capitolul 2	
CREȘȚINISMUL IRLANDEZ: SEĂNTUL BRENDAN ȘI SEĂNTUL PATRICK	43
Capitolul 3	
TEOLOGIE, DRAGOSTE, TRUBADURI ȘI MINNESĂNGERI	57

PARTEA A DOUA

CAVALERI ÎN QUESTA GRAALULUI

Capitolul 4	
WOLFRAM VON ESCHENBACH, <i>PARZIVAL</i>	71
Gahmuret	73
Parzival	76
Gawain	103
Feirefiz	115
Ecouri orientale în <i>Parzival</i> , versiunea lui Wolfram	124
Gahmuret și Feirefiz	128
Cundrie	132
Cavalerii Graalului	133
Întrebarea și Roata care se învârteste	135
Capitolul 5	
TRISTAN ȘI ISOLDA	139
Originile și popularizarea poveștii lui Tristan	156
Cai, porci și dragoni: Regele Marc și Tristan	163
Correspondențe japoneze și sud-africane ale poveștii lui Tristan	172

Capitolul 6

CAVALERII MESEI ROTUNDE	177
Arthur	177
Galahad, Bors și Perceval	187
Lancelot	190
Yvain	193
Sir Gawain și Cavalerul Verde	195

**PARTEA A TREIA
 TEME ȘI MOTIVE**

Capitolul 7

TĂRÂMUL PUSTIIT	201
Vraja și ruperea ei	205
Regele uns	209
Rana	211
Regele Pescar	214
Graalul	216
Avalon	225

ANEXA A: TEZA DE MASTERAT A LUI JOSEPH CAMPBELL:

<i>A STUDY OF THE DOLOROUS STROKE</i>	229
Partea I	230
Partea a II-a	252
Partea a III-a	273
Partea a IV-a	276

BIBLIOGRAFIE 321

ANEXA B: BIBLIOTECA LUI JOSEPH CAMPBELL 324

Studii despre povestirile din ciclul arthurian ale Evului Mediu ce se regăsesc în <i>Joseph Campbell Collection</i>	324
--	-----

NOTE	333
Sursele ilustrațiilor	333
O bibliografie a lui Joseph Campbell	335
Autor	336
Editor	337

ALTE CĂRȚI EDITATE 338

INDEX 339

DESPRE AUTOR 349

**OPERELE COMPLETE ALE LUI
 JOSEPH CAMPBELL**

La moartea sa, în 1987, Joseph Campbell a lăsat în urmă un număr semnificativ de lucrări publicate, care explorează complexitatea miturilor și simbolurilor universale, un vast domeniu de studiu pe care el îl numea „marea Istorie a umanității” și, totodată, pasiunea sa de o viață. În același timp, în urma lui au rămas numeroase documente necompile: diverse articole, note, scrisori și jurnale personale, precum și cursuri și conferințe pe suport audio sau video. El a lăsat, de asemenea, și un volum imens de lucrări rămase nepublicate: articole, note, scrisori și jurnale, precum și prelegeri audio și înregistrări video.

Joseph Campbell Foundation – fondată în 1990 cu scopul de a repertoria, proteja și continua activitatea lui Campbell – s-a angajat în crearea unei arhive digitale a lucrărilor și înregistrărilor sale și în publicarea Operelor complete ale lui Joseph Campbell.

OPERELE COMPLETE ALE LUI JOSEPH CAMPBELL

Robert Walter, Executive Editor
 David Kudler, Managing Editor

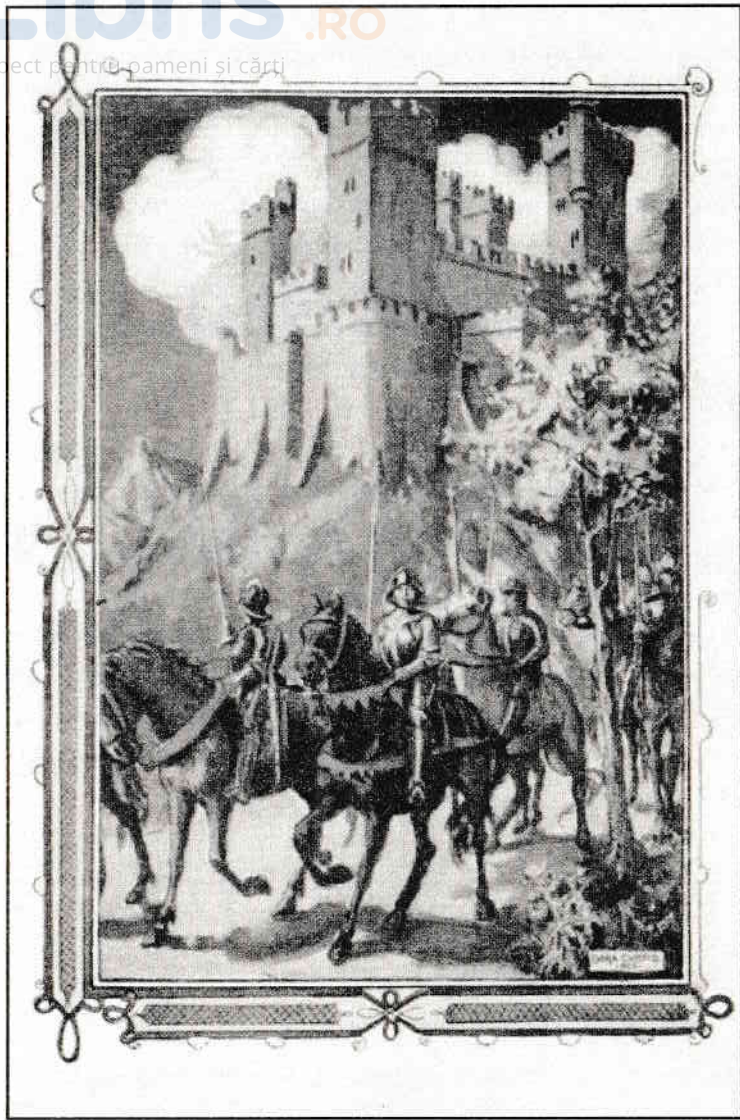

Figura 1.

„Fiecare [*cavaler*] a intrat în pădure prin locul pe care el însuși l-a ales.”
(print, Statele Unite, 1913)

CAPITOLUL 1

INFLUENȚELE NEOLITICE, CELTICE, ROMANE ȘI GERMANE

Perioada de vârf a povestirilor¹ arthuriene coincide cu intervalul în care au fost ridicate catedralele, respectiv un minunat ciclu de o sută de ani, între 1150 și 1250 d.Hr. În opinia mea, această perioadă – gotică – echivalează cu epoca homerică. Putem vorbi despre existența a două mari Europe: Europa Greciei și a Romei și Europa celților și a germanilor. În acest timp, se pune accentul pe individ, nu ca supus al statului, ci ca cetățean care face parte din stat, statul fiind un vehicul al voinței sale. Aceasta este o mentalitate tipic europeană.

Au existat momente în istorie când, pe această mică peninsulă a conștiinței europene, în epoca enormului conglomerat eurasiatico-african, individul a devenit important. Dacă luăm în considerare perspectiva grecească legată de ceea ce s-a întâmplat la Maraton și Termopile, putem observa că grecii se considerau deja ca fiind foarte

¹ În limba engleză, „medieval romance”. Este un tip de narațiune ce relatează în proză sau în versuri aventurile unor eroi. Personajele acestor povestiri sunt în general cavaleri, domnițe, regine și alți nobili. Personajele (masculine) pornesc în *queste*, cele feminine îndură chinuri sau ispite și ajung să fie salvate de cavaleri, se nasc sau se rup relații de iubire adesea adultere, toate acestea într-un cadru miraculos. Genul literar *romance* nu este sinonim cu romantismul, care nu este specific Evului Mediu. Un echivalent mai apropiat de *romance* poate fi *romanul*, într-o formă mai puțin complexă. (N. red.)

diferiți de întregul Orient. Există un respect enorm pentru egipteni, dar egiptenii erau orientali, iar în Orient nu există individualitate, există oameni de anumite tipuri, care au anumite apartenențe, anumite rase, care aparțin anumitor straturi ale societății. Principiul *dharma*-ei – pe care Yeats îl numea „masca primară”, atribuită de societate fiecărui individ în parte – îl scutește pe individ de orice fel de responsabilitate personală.

Aceasta este, de fapt, atitudinea soldatului: un soldat bun nu este responsabil de ceea ce face; el este în schimb responsabil de o execuție cât mai bună – aceasta fiind și perspectiva orientală asupra vieții. În Occident, atunci când vine ordinul de încorporare, de multe ori viitorul soldat se confruntă cu o criză psihologică teribilă, întrucât trebuie să avanseze către o nouă ierarhie morală, unde nu există indivizi, ci doar agenți ai unui sistem impersonal. Desigur, nimeni nu este responsabil de reguli, pentru că ele au fost desemnate de strămoșii noștri, așa că nimeni nu este responsabil de nimic, ca atare, ne aflăm în situația unei orânduiri cu totul impersonale.

Odată, când mă aflam în Bombay, l-am întrebat pe un domn de pe stradă pe unde ajung la poștă, iar el mi-a indicat direcția. l-am spus: „Mulțumesc foarte mult”.

El a spus: „Oh, este de datoria mea”, apoi și-a văzut de drum.

M-am gândit: *Doamne Dumnezeule, te-ai aștepta ca la o întrebare de genul ăsta să primești un răspuns mai simplu și mai omenesc.*

La sfârșitul secolului al IV-lea, o religie orientală – și, anume, creștinismul – a pătruns în Europa în forță, avansând ideea că omenirea moștenește păcatul lui Adam și că întreaga omenire va putea fi salvată prin intervenția lui Iisus, nefiind necesar a se întreprinde ceva la nivel individual (pentru că, la origine, păcatul nefiind al individului, nici mântuirea nu ține de acesta). Creștinismul a devenit religia oficială a întregului Imperiu Roman; oamenii nu aveau voie să gândească în alți termeni în afara celor creștini. Aproximativ un secol mai târziu, partea europeană a Imperiului Roman s-a prăbușit, iar ceea ce noi am numit din acel moment „Roma” este în realitate Constantinopol, care este, de fapt, Bizanțul, adică, Asia.

Prin urmare, Europei i-a fost impus acest punct de vedere total străin. Europa avea religii și mitologii perfect valabile, iar creștinismul a fost adus și așezat exact ca o cireașă pe tort. Prin urmare, în sfera creativă în Europa pe toată perioada Evului Mediu, mintea europeană a făcut efortul de a asimila această emfază levantină asupra colectivului și de a o transpune într-o concepție tipic europeană.

În opinia mea, punctul culminant al acestei realizări este oglindit în povestirile arthuriene, scrise în secolele al XII-lea și al XIII-lea. În aceste scrieri se remarcă prezența unui vocabular specific creștin, dar cu o formă de conștiință complet europeană.

Pe la sfârșitul secolului al XIII-lea însă, odată cu apariția Inchiiziției, se simte din ce în ce mai puțin prezența unor opere care să păstreze spiritul specific istoriilor arthuriene. Putem găsi în schimb rescrieri ale versiunilor mai vechi sau traduceri ale acestora. Pentru societatea vorbitoare de limba engleză, cea mai importantă operă este *Morte d'Arthur* a lui Malory, dar, după anul 1230 d.Hr., nu se mai poate vorbi despre alte opere relevante.

Această formă de conștiință europeană are rădăcini foarte adânci. De curând, s-a făcut o rectificare legată de datarea cu carbon 14 în privința descoperirilor din Europa, conform căreia aceasta a fost plasată mult înapoi în timp, astfel încât apariția conștiinței civilizației în Europa în perioada Marii Zeițe este acum indicată cu aproximație în anul 7000 î.Hr¹. Foarte, foarte de demult. Viața agricolă pe cuprinsul Europei se dezvoltă la fel de timpuriu ca oricare alte activități care se desfășurau în Orientul Apropiat.

Pe de altă parte, în Europa de Est avem o descoperire foarte importantă: în acea zonă ar fi existat un fel de scriere liniară, scriere de mână inventată – și există câteva indicații în acest sens –, ca atare, această scriere ar fi precedat apariția celei sumeriene cu mai bine de

¹ Pentru mai multe detalii legate de religiile și miturile vechii Europe, vezi Campbell, *Goddesses*, cap. 1–3 (vezi „Prefața editorului”, n. 2) și Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess* (San Francisco: Harper & Row, 1983), passim. —Ed. (N. ed. orig.)

3 000 de ani¹. Apoi, în Europa de Vest, avem apariția structurilor megalitice: atât Stonehenge și Woodhenge, în Anglia, și Newgrange, în Irlanda, cât și megalitii dispuși în întregul ținut Carnac din Bretania și care continuă până în Spania. Este vorba despre o dezvoltare extraordinară a cărei datare ajunge înapoi undeva în anul 4000 î.Hr. Este cu mult timp înainte de construirea piramidelor – piramidele au fost ridicate în timpul celei de-a patra dinastii a faraonilor –, prima dintre ele fiind Piramida în trepte, construită în jurul anului 2600 î.Hr. Așadar, este important să recunoaștem originile străvechi ale Europei, un trecut care este cu precădere al Zeiței.

Mitologiile fundamentale ale conștiinței europene se raportează la Zeiță, datând probabil din Neoliticul preceramic și până la sfârșitul Epocii Bronzului. În Cornwall existau mine de staniu. În Irlanda, aurul putea fi găsit în fluviul Liffey, astfel încât putea fi colectat de oricine. De aceea, în Epoca Bronzului, în fiecare loc în care exista staniu exista și o importantă colonie constituită în zona de exploatare a metalului, deoarece staniul nu se găsea în foarte multe locuri și era un element important în procesul de obținere a bronzului. Ca urmare, încă din timpuri străvechi, zona Mării Irlandei – Dublin, Țara Galilor, Cornwall, insula Man și partea de vest a Scoției – a constituit o adevărată matrice a civilizației. Acesta este contextul apariției mitologiilor celtice și al importanței Zeiței ca figură centrală și puternică în mitologie. Zânele cele bune, de exemplu, sunt reprezentări ale Zeiței.

În jurul mileniului I î.Hr., celții încep să își facă apariția în Insulele Britanice și în vestul Franței. Dar celții fac parte din ramura popoarelor indo-europene; indo-europenii își au originile în sud-vestul stepei rusești, la nord de Marea Neagră; ei sunt numiți „poporul kurgan”, „kurgan” fiind un cuvânt rusesc care înseamnă „tumul”². Aceste movile funerare, numite tumuli, care sunt mor-

¹ Vezi Marija Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe, 6500–3500 BC, Myths and Cult Images* (Berkeley: Univ. of California Press, 1982), 17 sqq. — Ed. (N. ed. orig.)

² Movilă artificială, conică sau piramidală, din pământ sau din piatră, pe care unele popoare din Antichitate o înălțau deasupra mormintelor. (N. red.)

mintele căpeteniilor războinicilor, sunt indicatoare ale caracteristicilor perioadei în care a avut loc difuzia indo-europeană inițială, dar și a amplitudinii pe care aceasta a luat-o. Din acea zonă, cultura indo-europeană s-a extins pe două direcții, una spre sud-est și cealaltă spre sud-vest.

Cei care au ales direcția sud-est au ajuns în India; aceștia sunt poporul vedic care, la fel ca indo-europenii, au și ei căpeteniile lor războinice și turmele lor de vite. Acest popor a domesticit calul și a devenit, astfel, aproape invincibil. Calul și carul de război din acea vreme sunt echivalentul bombei atomice de astăzi: pe vremea aceea, ceilalți erau pur și simplu lipsiți de apărare în fața lor; aceste triburi năvăleau călare, cotopeau și cucureau totul în calea lor.

Înainte de acea perioadă, pe când se împărțeau teritoriile, toată lumea mergea pe jos, iar oamenii, cu timpul, deveneau foarte atașați de noul lor teritoriu. Odată cu apariția calului domesticit, se pot observa deplasări semnificative între teritorii, un fel de du-te-vino, aproape la fel cum se întâmplă acum în cazul călătoriilor cu avionul. Oamenii care fuseseră inițial izolați unii de alții au creat brusc relații și au început schimburile culturale și, ca urmare, apar similarități și corespondențe, uneori uluitoare, între lumea celtă și lumea chineză, de exemplu. Dar nu este totuși un element atât de surprinzător, luând în considerare acest du-te-vino constant.

Dintre diferitele popoare și grupuri indo-europene care se desprind din aceste centre, unul dintre cele mai importante pentru lumea occidentală a fost comunitatea celtică. Zona inițială a cristalizării acestei comunități a fost partea de sud-est a Europei, în zona Bavariei și Austriei. În acel loc și timp (anul 1000 î.Hr.), aceștia făceau parte din așa-numita cultură Hallstatt, cu faimoasele ei care cu coviltir, foarte asemănătoare cu căruțele Conestoga care traversau câmpiile americane în secolul al XIX-lea. Când celții au pătruns în vestul Franței, în cultura lor a apărut o nouă influență, cunoscută sub denumirea „La Tène”. S-au descoperit numeroase dovezi ale acestor războinici în carele lor, în veșminte aurite cu modele sofisticate, lucrate cu precizie; erau, pe de-o parte, un grup

de barbari nemiloși, dar pe de altă parte, niște artiști extraordinari în ceea ce privește prelucrarea metalelor. În mai multe valuri, o parte dintre aceștia s-au stabilit în Insulele Britanice și apoi în Irlanda.

Oamenii din Epoca timpurie a Bronzului care se stabiliseră în Insulele Britanice trăiau în comunități de tip matriarhat, în cadrul cărora descendența se stabilea pe linie maternă, în care dreptul de a governa era trecut de la mamă la fiică, însă guvernarea *de facto* era asigurată de fratele reginei. (În literatura arthuriană, se poate observa o multitudine de relații de tip unchi-nepot, foarte importante.) În schimb, structura de organizare a comunității celte era de tip patriarhal, fiind chiar un patriarhat în toată puterea cuvântului. Pe măsură ce au părăsit ținuturile din Bavaria și au început să se stabilească în Franța, în Marea Britanie și apoi în Irlanda, patriarhatul își pierde din putere, iar influența matriarhală devine din ce în ce mai perceptibilă, astfel încât, odată ajunși în Irlanda și Țara Galilor, observăm că Zeițele-Mamă au o influență dominantă.

Povestea tipic celtică, datând din acele perioade, este construită în stilul și spiritul unei legende a ținutului celtic de basm, în care oamenii din Sidhe sunt transformați în domnițe și cavaleri care locuiesc într-un castel fermecat. Aici, cavalerii și doamnele de la curte cunosc secretul ruperii vrăjii, dar chiar acela care este așteptat să sosească, într-o bună zi, pentru a-i elibera de vrajă, este absolut necunoscut. În general, poveștile sunt despre un tânăr, de regulă modelul patriarhal al războinicului, care se rătăcește urmărind un animal sau un miraj și ajunge pe un deal, într-un tărâm fermecat, unde oamenii care o adoră pe venerabila Zeiță-Mamă s-au retras de la sosirea invadatorilor patriarhali, iar regina aceluia ținut fermecat îi devine în cele din urmă soață. Când ajunge acolo, o găsește pe regină la ananghie; oamenii care locuiesc într-un alt ținut fermecat o atacă, iar el devine salvatorul reginei și rămâne cu ea. Și, la final, se căsătorește cu regina ținutului fermecat, trăind împreună într-o stare de beatitudine, așa cum, în opera lui Wagner, Tannhäuser își petrece zilele în Venusberg, unde timpul dispare, nu există nici bătrânețe, nici întristare, nici moarte, nici măcar plictiseală. Și,

dacă din întâmplare, eroul nostru ar fi nevoit să plece, pentru a se întoarce pentru o scurtă vizită în lumea oamenilor, va fi avertizat să rămână călare pe calul său magic, să nu descalece și să nu atingă pământul cu piciorul. De fapt, în general, el face tocmai ceea ce i s-a interzis și, imediat, se transformă în țărână, apoi dispare. Aceasta a fost și soarta unuia dintre companionii lui Bran, când s-a reîntors de pe Insula Femeilor; aceeași soartă a avut-o și Sfântul Brendan, când, după o perioadă de doar patruzeci de zile petrecute pe Pământul Făgăduinței, se întoarce în Irlanda, unde moare imediat și, desigur, se înalță direct la cer.

Acesta devine un leitmotiv în povestirile arthuriene mai târzii, tema recurentă a eroului care vine în salvarea domniței castelului aflat sub asediul inamic și, în cele din urmă, se căsătorește cu ea. Această temă celtică veche, care datează din Epoca Bronzului și împletește puterea masculină cu cea feminină, a supraviețuit de-a lungul veacurilor, ajungând până la noi.

Dacă cercetăm zonele ocupate de popoarele neolitice din Europa, vedem că au existat două tipuri de popoare care s-au succedat: unele care foloseau vase funerare sub formă de urnă, iar altele care foloseau vase funerare sub formă de clopot. Identificarea diverselor tipuri de populații care au pătruns în Europa și în Insulele Britanice devine o chestiune extrem de complicată. A existat, cu siguranță, un flux mai stabil în anumite cazuri, cum ar fi cel al popoarelor mediteraneene, care se datorează comerțului transeuropean de staniu din Epoca Bronzului, aurul și bronzul irlandez fiind distribuite în toată Europa.

Din Epoca Elenă avem figura frumos sculptată a unui „Gal mărind”. Aceasta, provenind din Turcia, reprezintă un nud al războinicului galez care poartă la gât un *torque* irlandez (un fel de colier cu două capete teșite, care aproape că se unesc între ele). La acea vreme, activitatea de comerț era foarte intensă între Insulele Britanice și partea continentală. Întotdeauna au existat legături pe mare între Spania și Irlanda. Când a sosit în Galia, Cezar a remarcat faptul că locuitorii de pe coastă desfășurau un

bogat comerț de-a lungul acesteia – comerț cu aur, comerț cu staniu, comerț cu bronz și așa mai departe – care provenea, de bună seamă, de undeva din insule.

Așadar, în Epoca Bronzului Neolitic, îi avem inițial pe britoni, cu influențele lor matriarhale. Apoi, de la începutul mileniului I î.Hr. până în jurul anului 50 î.Hr., apar acești oameni din Marea Neagră, celții patrilineali, care intră în forță și se stabilesc în acele teritorii (cu o escală prealabilă undeva în sudul Europei).

Ceea ce se întâmplă în continuare este împărțirea Galiei în trei zone. Iulius Cezar a purtat „războaiele galice”, iar romanii au cucerit Franța. Apoi, la scurt timp după moartea lui Cezar, romanii au cucerit Britannia¹. Anul cuceririi Britanniei poate fi aproximat ca fiind 50 î.Hr., proces care a durat până în jurul anului 450 d.Hr., așadar au fost cinci sute de ani de ocupație romană a teritoriului pe care acum îl numim Anglia (la acea vreme era cunoscut ca Britania). Ocupația romană a ajuns până în zona pe care acum o numim Scoția și mai departe, spre vest, până aproape de Țara Galilor. Ca atare, Scoția, Țara Galilor, ținutul Cornwall, insula Man și Irlanda au fost teritorii care au rămas necucerite de romani, însă au fost supuse influențelor Romei. În tot acest timp, populația germană se aduna în nordul Europei. Germanii erau un alt grup din marea familie indo-europeană, dar s-au stabilit oarecum la est și nord față de ținuturile ocupate de celți. Cultura germanică era similară celei celtice, iar limbile lor erau destul de similare – ambele fiind varietăți lingvistice ale complexului indo-european. În același timp, perșii făceau presiuni la granițele de est.

Mulțimea teritoriilor ocupate de Imperiul Roman este aproape imposibil de imaginat: întinderea este enormă, cuprinzând întreaga Africă de Nord, Europa și Orientul Apropiat, ajungând până la granițele cu Persia. Existau drumuri romane care traversau Persia, și exista un punct comercial roman la granița cu China. Avem un text numit *The Periplus of the Erythraean Sea*, care este jurnalul unui marinar grec ce naviga pe nave romane în Oceanul Indian.

¹ Anglia Romană. (N. red.)

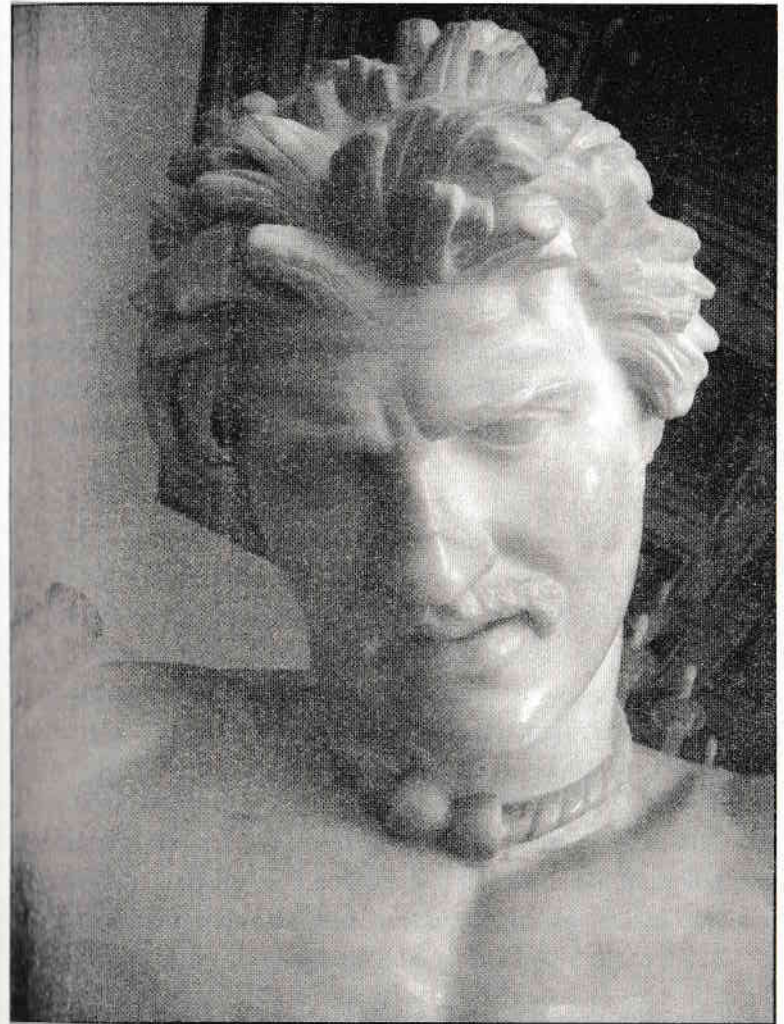

Figura 2.

„Gal murind” (sculptură în marmură, Epoca Elenă, Turcia, sec I î.Hr.)